

מבט על, גיליון 782, 28 בדצמבר 2015

דיפלומטיית הגרעין הרוסית במזרח התיכון

יואל גוז'נסקי, צבי מגן ועודד ערן

בביקור שערך נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, במצרים בפברואר 2015, חתמו הצדדים על מזכר הבנות, שלפיו ישתפו פעולה בבנייה של תחנת הכוח הגרעינית הראשונה בא-ד'בעה, שבצפון מערב מצרים, וב-19 בנובמבר 2015 מצרים ורוסיה חתמו על הסכם לפיו רוסיה תבנה במצרים ארבעה כורים גרעיניים בהספק של 1,200 מגה וואט חשמל כל אחד. אמנם, גילוי מאגר גז משמעותי במים הכלכליים של מצרים יפחית מהתמריץ לעבור ליצור אנרגיה גרעינית, וכך גם שיפור ביחסי וושינגטון-קהיר – באחרונה חלה הפרשה ביחסים, עם הסרת חלק מההגבלות על מכירת נשק, שהטיל הממשל האמריקאי על משטר א-סיסי. יחד עם זאת, לאחר חתימת ההסכם הצהיר הנשיא המצרי, א-סיסי, בנאום מוקלט בטלוויזיה המצרית: "היה זה חלום, לבנות תכנית גרעינית לצרכי שלום במצרים".

אבן הנגף העיקרית לקידום הפרויקט היא שאלת המימון. מצבה הכלכלי של מצרים לא מאפשר לה לממש מיזם מסוג זה וספק גם אם ערב הסעודית, התומכת כלכלית במשטר א-סיסי, יכולה לממן את הפרויקט השאפתני לאור הלחצים התקציביים הניכרים שהיא עצמה מצויה בהם בשל ירידת מחירי הנפט. א-סיסי הצהיר שמצרים תחזיר את ההלוואה על-ידי מכירת החשמל שהכורים ייצרו, לאחר שיחלו לפעול בשנת 2022. ואולם, מוסקבה אמורה להלוות למצרים את הכסף הדרוש לבניית הכורים, וזאת, כחלק מהסכם מקיף הכולל אספקת דלק לכורים, תחזוקה, הדרכה ותיקונים.

על רקע זה, נוסף לניסיונותיה של רוסיה להגיע להסדר שיסיים את המלחמה בסוריה, מתבקש מבט אל המסלול האחר בדיפלומטיה הרוסית במזרח התיכון – תכניות לבנית כורים גרעיניים אחרים. רוסיה אינה שחקן חדש בשוק הגרעיני האזרחי במזרח התיכון, אך ניכרת עליית מדרגה ברצון של מוסקבה ושל מדינות באזור לשתף פעולה בתחום זה, המתבטאת במעורבות רוסית גוברת במכירת ידע ומתקנים גרעיניים באזור. ערוץ פעולה זה משתלב במאמץ הרוסי הכולל לשקם את קשריה עם מדינות האזור ולשדרגם לאחר הקיפאון ביחסים שחל במהלך "האביב הערבי". מאמץ זה מכוון לשרת שורה של יעדים של רוסיה באזור עצמו ובזירה הגלובלית, הקשורים בהתמודדות בינה לבין ארצות הברית. מעורבותה הצבאית בסוריה מתבצעת במסגרת קואליציה עם צבא אסד וכן עם איראן וגורורותיה, כחלק מחתירתה להקדים את המערב בכינון שתוף פעולה מדיני וכלכלי עם איראן. אומנם, הפעילות בסוריה נועדה להיאבק בטרור האסלאמי בדגש על 'המדינה האסלאמית', כדי לצמצם את האיום הנשקף לרוסיה עצמה מגורמי אסלאם קיצוני, השואפים להרחיב את השפעתם לתחומה, אך היעד המבוקש הוא הישג במישור הבינלאומי, ובכלל זאת השפעה על עתידה של סוריה ועיצוב אזורי בהובלתה. למעשה, רוסיה מעוניינת להגיע להידברות עם המערב בין היתר על ידי השגת קלפי מיקוח לקידומו של הסדר משולב במזרח התיכון (סוריה תחילה) ובמזרח אירופה.

עבור מצרים, אך לא רק עבורה – האופציה הגרעינית הרוסית אטרקטיבית משום שאין היא מלווה בדרישות ובמגבלות הכרוכות בשיתוף פעולה גרעיני עם המערב. חמש השנים האחרונות לא היטיבו עם היחסים בין ארצות הברית לבין כמה מבנות בריתה המסורתיות באזור ונראה כי הן מבקשות לאותת לממשל האמריקאי שבידיהן אופציות פתוחות, גם גרעיניות. רצון לפתח תכניות גרעין קשור גם לצורך לגבש פתרונות לטווח ארוך לצרכי האנרגיה הגדלים, ומכאן שאיפתן לבנות יכולת גרעינית אזרחית, כזו שאיראן קיבלה היתר להפעיל בשטחה כנגזרת מהסכם הגרעין בינה לבין המעצמות. שיתוף פעולה גרעיני עם מדינות אלה, הוא אינטרס חיוני גם עבור רוסיה, המבקשת באמצעותו לסייע לה לכסות על מצוקות תקציביות, שהחריפו עם ירידת מחירי הנפט. יתכן גם שרוסיה חוששת שהסכם הגרעין שנחתם בין המעצמות לבין איראן עלול לדחוק אותה מהשוק האיראני ולפתוח אותו למערב. פניה לשווקים חלופיים יכולה להיות אחד מהמענים הרוסיים לתנאים החדשים, שעלולים להיווצר באזור עם אשרור ההסכם עם איראן.

מצרים אינה היחידה שעמה רוסיה מגבירה את שיתוף הפעולה בתחום. על פי המדווח איראן מתכוונת לבנות בשיתוף פעולה עם מוסקבה עוד שני כורים גרעיניים בבושהר, בסמוך לכור הקיים באתר והפעיל מ-2011. לצד איראן חתמה רוסיה הסכמים שונים, חלקם לבנית כורים והאחרים להעברת ידע גל לבנות בריתה של ארצות הברית באזור. רוסאטום, תאגיד הגרעין הרוסי, כבר החל בבניית ארבע כורים, כל אחד בהספק של 1,200 מגה וואט, באקויו (Akkuyu), טורקיה, כאשר הצפי לחיבור הכור הראשון לרשת החשמל הוא ב-2023. עם זאת, לנוכח המשבר שפרץ בין המדינות לאחר הפלת המטוס הרוסי על ידי טורקיה, עתידו של הפרויקט לוט בערפל. הביקוש הגובר לאנרגיה בירדן, היעדר עתודות נפט (הממלכה מייבאת כ-90 אחוזים מתצרוכת האנרגיה שלה) והפגיעה המתמשכת הן באספקת הנפט מעירק והן באספקת הגז ממצרים הביאו את הממלכה לרצות להקים בשטחה יכולת גרעינית אזורית. במרס 2015 חתמה ירדן עם רוסאטום על הסכם לבנייה של שני כורים – הראשון צפוי להתחיל לפעול ב-2024 והשני ב-2026. עלות העסקה, היא של כ-10 מיליארד דולר, כאשר ירדן תחזיק ב-51 אחוזים מהבעלות על הכורים והיתר יהיה בבעלות רוסית. ירדן שפנתה בתחילה לוויינגטון לסיוע, החלה לנהל משא ומתן גם עם הרוסים לאחר שדחתה דרישה אמריקאית לא להפעיל מעגל דלק גרעיני בשטחה. נכון לכתיבת שורות אלו הצדדים טרם סיכמו את הפרטים בנוגע למימון הפרויקט.

גם ערב הסעודית השיקה תכנית גרעין אזורית, לטענתה, כדי לענות על צרכי האנרגיה הגדלים שכן בסוף העשור הבא, בקצב הצריכה הנוכחי, היא עלולה להפנות את מרבית הנפט שהיא מפיקה לצריכה פנימית. הסעודים מבקשים סיוע חיצוני, כדי שתהיה ברשותם אותה יכולת, שהאיראנים ושכנים אחרים באזור מפתחים או עומדים לפתח. לשם כך נחנכה בממלכה שורת מיזמים ונחתמו הסכמים – האחרון שבהם עם רוסיה. ביוני השנה חתמו המדינות על הסכם שלפיו רוסיה תבנה את תכנית הגרעין האזורית בממלכה ותתמוך בה. אין זה ההסכם הראשון בין הצדדים בתחום הגרעין וכלל לא ברור אם ישפר את היחסים ביניהם, על רקע המתרחשות המאפיינת אותם בשנים האחרונות, בעיקר על רקע מלחמת האזרחים בסוריה ותמיכת הרוסים באסד. אולם, מקורות סעודיים התעקשו, כי "רוסיה תיקח חלק מרכזי במיזם הגרעין השאפתני של הממלכה".

מעבר לשיתוף הפעולה הגרעיני בין מצרים לרוסיה, מצרים מצטיידת במטוסי קרב מתקדמים וכצפוי, במערכות הגנה אווירית מסוג S-300. גם איראן צפויה להתחמש במערכת מסוג זה. נוסף למטוסים מתקדמים ומערכות חימוש נוספות. ערב הסעודית, נוסף לשיתוף הפעולה הגרעיני עם רוסיה, עלולה גם היא להרחיב את מאגר החימוש שלה במערכות רוסיות מתקדמות. באחרונה, לאחר התערבות רוסית צבאית בסוריה, בקואליציה עם איראן, ישראל נמצאת גובלת במערכת משולבת של צבא סוריה, צבא איראני וכוחות חזבאללה, זאת בגיבוי הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה.

בעדות שעד כה לא זכתה להד תקשורתי טען יושב ראש ועדת החוץ של בית הנבחרים האמריקאי, אד רויס, כי שגריר האיחוד בארצות הברית אמר לו, כי ארצו "חשה שאינה מחויבת עוד" להימנע מהעשרת אורניום, על רקע הסכם הגרעין שנחתם עם איראן. ואכן, לא מן הנמנע כי התקדים האיראני יעודד מדינות נוספות במזרח התיכון לאמץ את המודל שהציבה ולפתח תכנית גרעין מתחת לסף הגרעין הצבאי.

ישראל אינה יכולה להתעלם ממגמת ההתחמשות הכוללת של שכנותיה במערכות נשק רוסיות מתקדמות, כמו גם מכניסתן המואצת לתחום הגרעין ולו משום שתוכניות אלו עלולות לשמש בסיס להרחבת הידע התחום וכיסוי לבניית יכולת גרעינית צבאית, בוודאי אם העברת הידע תכלול בעתיד גם יכולת העשרה. רוסיה מצדה מקפידה לשמור על יחסים חיוביים עם ישראל, שבה היא רואה גורם אזורי חשוב. גם מבחינת ישראל, רוסיה היא שחקן מרכזי באזור, ושתי המדינות מתאמות את צעדיהן במטרה למנוע התנגשות בין כוחותיהן הצבאיים במרחב הסורי. בה בעת, ישראל מצפה שרוסיה תתחשב באינטרס הביטחוני הישראלי. לכאורה, לשתי המדינות עניין בדילוג שיסדיר את תחומי האינטרסים שלהם, אבל ספק אם ישראל תוכל לשכנע את רוסיה לכלול בהסכמים בינה לבין מדינות באזור, הרוצות בכורים גרעיניים, סעיפים מגבילים – כמו אלו שנכללו בהסכם בין ארצות הברית לאיחוד האמירויות בעניין הגרעין. יתר על כן, גם אם תוכל ישראל להשפיע במידת מה על מוסקבה, ספק רב אם מדינות האזור, שעד כה דחו דרישה אמריקאית לקבל על עצמן סייגים ומגבלות, ייענו בחיוב לדרישות כאלה מטעם רוסיה.